

Teorie mezinárodních vztahů a evropská studia

ONDŘEJ ČISAŘ

„Někdy existuje předpoklad, že ‚teorie‘ je něco, co je vhodné jen pro ‚pokročilé‘ studenty [...] Existuje totiž obava, že studenty teorie nezajímá, že studují mezinárodní vztahy s praktickou orientací a odcizují se, pokud se po nich chce, aby mysleli konceptuálně nebo abstraktně. Argument, který způsobuje největší škodu, říká, že studenti chtějí slyšet jen ty ‚správné‘ odpovědi a nechťejí být vystaveni skandálnímu faktu, že autority se liší dokonce i v docela základních otázkách. Takovýmto postojům musí být odporováno. Veškeré porozumění v mezinárodních vztazích a jiných sociálních vědách je nutně teoretické, jedinou otázkou pak zůstává, zda-li je to vyjádřeno explicitně nebo ne a většina dobrých studentů si je vědoma, že tomu tak je.“¹

1. Úvod: k čemu teorie?

Tato stat' podává úvodní přehled a nabízí diskusi v současnosti nejdůležitějších teoretických přístupů k evropské integraci. Stat' se zaměřuje jen na nejdůležitější perspektivy a nepodává zcela vyčerpávající přehled všech možných *výzkumných programů*, které se kolem EU, jako skutečně historicky a teoreticky unikátního fenoménu, objevily.² Stejně tak tato stat' opomíjí všechny *normativní otázky*, které se v souvislosti s dalším prohlubováním integrace derou do centra akademického zájmu.³ K postižení všech aspektů integračního procesu a jeho důsledků formát jedné časopisecké statí nepostačuje. Základní motivací této statí tak zůstává snaha poukázat na to, že bez explikace teoretických předpokladů akademických výpovědí o EU se jejímu pochopení jen stěží přiblížíme a stejně tak budeme neschopni zasáhnout do akademické diskuse samotné, neboť ta je jasně strukturována podle relevantních teoretických pozic. Cesta z akademické periferie vede přes schopnost konceptualizovat sociální fenomény na teoreticky sofistikované úrovni a formulovat generalizovatelné závěry. Slovy Stefana Guzziniho: „Mezinárodní vztahy (a stále více specializovaná studia EU) se staly plnou sociální teorií, jejíž debaty jsou zásadně poháněny teorií. Příspěvky jsou posuzovány na základě jejich schopnosti předložit obecnější znalost, ne nahodilé porozumění.“⁴

Celková struktura statí je dána záměrem věnovat primární pozornost současné debatě. Proto je přístupům, které dnes již nejsou považovány za dominantní, věnováno méně místa než těm, které debatě udávají tón na stránkách posledních ročníků relevantních časopisů a nově vycházejících knih. První sekce velmi stručně načrtává původní dichotomii dvou protikladných integračních paradigmat – neofunkcionalismu a intergovernmentalismu. Druhá sekce představuje jeden ze v současnosti skutečně dominantních přístupů k integraci – liberální intergovernmentalismus. Třetí sekce prezentuje paradigma multi-úrovňového vládnutí (*multi-level governance*) jako důležitou kritiku státostředného intergovernmentalismu. Čtvrtá sekce zaměřuje svou pozor-

nost na neoinstitucionalismus a teorie politických sítí. Pátá sekce prezentuje současný „sociologický obrat“ v evropských studiích a poslední dvě sekce diskutují dnešní dominantní teoretickou kontroverzi mezi racionalismem a konstruktivismem v mezinárodních vztazích a evropských studiích.

2. Původní spor: neofunkcionalismus versus intergovernmentalismus

Pokusy teoreticky uchopit proces evropské integrace byly na počátku intimně provázány s integrací samotnou. Evropská integrace se tak stala atraktivním materiálem pro všechny ty, které zajímaly příčiny nadnárodních integračních pokusů a jejich důsledky pro mezinárodní vztahy. Po několika prvních dekád byla teoretická diskuse rozprostřena mezi neofunkcionalisty a intergovernmentalisty. Zatímco neofunkcionalisté přistupovali k integraci jako postupnému a sama sebe udržujícímu procesu, intergovernmentalisté zdůrazňovali stěžejní roli národních států, které si podle nich stále udržovaly bezpečnou kontrolu nad integračním procesem.

Pro neofunkcionalisty byla integrace procesem taženým sebezájmem pluralitních politicko-ekonomických aktérů, kteří postupnou redefinicí svých lojalit na nadnárodní úrovni tlačí integrační proces vpřed. Avšak v důsledku reálných politických procesů spojených především s nástupem de Gaullea k moci ve Francii byli často příliš mechanističtí neofunkcionalisté nuceni vzít v úvahu vlivy rozhodnutí tradičních politických autorit a přestat integrační proces chápat jako *samopohyb* směřující k nadnárodnímu politickému útvaru. Ernst Haas pak prezentoval politiku integrace jako pragmatickou politiku postupující postupně (*incrementally*) ve spodních patrech politického procesu.⁵ Podle této perspektivy se technokraté oddaní myšlence integrace vzdávají vysoké politiky národních zájmů a teritoriální expanze a místo toho zaměřují svou pozornost na ekonomická očekávání podnikatelských subjektů a masy konzumentů. Válka a expanze tak přestávají být hlavním politickým problémem, aby byly vystřídány blahobytem a ekonomickými výhodami tržně kooperujících aktérů. Protože je však integrace založena na pragmatických zájmech, je také vystavena nebezpečí neočekávaných zvratů vnášených do politiky charismatickými osobnostmi. To byl případ de Gaullea, který rozrušil postupný pohyb ve směru další integrace.

Jako svou odpověď neofunkcionalismus zužuje podmínky platnosti celé teorie a definuje různé kombinace vztahu mezi politickou elitou a nestátními aktéry proto, aby identifikoval ty kombinace, které umožňují, aby se integrační proces posouval vpřed. Avšak to není celá odpověď neofunkcionalismu na jeho zjevné problémy a zdánlivou neschopnost vypořádat se s událostmi, které překračují explanační schopnosti neofunkcionalistického paradigmatu. Jako součást zpřesnění teorie mluví Haas o „podmínkách v pozadí“, které musí být splněny, aby chom mohli prohlubování integračního procesu očekávat. První podmínkou je to, že výnosy plynoucí z integrace budou generovány i poté, co integrační proces překoná svou formativní fázi. Druhou podmínkou pak podle Haase je to, že politické alternativy integraci vnější musí být vnímány jako méně atraktivní než samotná alternativa integrace.⁶

Na rozdíl od funkcionalismu tak neofunkcionalismus vnáší do centra svého zájmu pozornost k politickým aktérům. Spolu s tím klade důraz na politiku jako interakci plurality různých zájmů a zájmových skupin a v souladu s funkcionalismem zdůrazňuje význam politiky blaho-

bytu a materiálních potřeb na úkor „vysoké politiky“ teritoriální expanze a národních zájmů. Je to pak právě sebezájem rozličných skupin v pluralitním prostředí západních demokracií, který by měl udržovat integrační proces v chodu. Protože integrace je konceptualizována jako všem prospěšná hra (*a positive-sum game*), očekává se, že zainteresovaní aktéři postupně přeměrují své jednání z národní na nadnárodní úroveň a spolu s tím redefinují svou identitu a politickou loajalitu.⁷ Proto také neofunkcionalisté podtrhují důležitost nadnárodních evropských institucí, neboť jejich existence tvoří základní podmínku redefinice národních identit a jejich jednání pak nutně motivuje posuny ve směru další integrace. Takto tedy evropské instituce společně s evropskými zájmovými skupinami představují hlavní aktéry úspěšně pokračujícího integračního procesu.

Neofunkcionalismus přišel s koncepcí „přelévání“ (*spillover*) integrace mezi funkcionálně blízkými politickými oblastmi. Tato koncepce měla zajistit, že posun v integraci v jedné oblasti automaticky povede k obdobným krokům ve funkčně provázaných oblastech. Nicméně, jak bylo mnohokrát zdůrazněno⁸, tato mechanistická perspektiva se neprokázala být dlouhodobě nosnou. Teoretické problémy paradigmatu společně s reálnou „euro-sklerózou“ 70. let vedly k tomu, že nadvláda neofunkcionalismu se zdála být provždy ukončena a na uprázdněném trůně dominantní teoretické perspektivy se začal potýkat přístup vycházející z realistické tradice v teorii mezinárodních vztahů – intergovernmentalismus – s teoriemi mezinárodní vzájemné závislosti (*international interdependence*).⁹

Intergovernmentalismus v sobě zahrnuje několik verzí státostředných přístupů.¹⁰ Neorealistická verze intergovernmentalismu zachovává základní východiska neorealismu a argumentuje ve prospěch takové perspektivy, podle které jsou to národní státy, které si v posledku udržují kontrolu nad integračním procesem.¹¹ Takto je tedy integrace tažena ať už jakkoli definovanými národními zájmy největších evropských zemí a žádný jiný aktér v tomto procesu nemůže zaujmout významnější místo.¹² Nejdůležitějším politickým motivem a zároveň i teoretickým nástrojem je *národní zájem* žárlivě střežený vládami jednotlivých států. Stát zůstává v této perspektivě konečnou jednotkou analýzy a je prezentován jako unitární aktér charakterizovaný jediným zájmem (sadou preferencí). Avšak procesu, kterým jsou národní zájmy (preference) jednotlivých států formovány, není v této verzi intergovernmentalismu věnována patřičná pozornost. To vedlo k pokusům otevřít „černou skříňku“ státu a je to mezi jinými právě tato inovace, která je prezentována jedním z dnes dominujících racionalistických přístupů k evropské integraci – liberálnímu intergovernmentalismem (LI), jemuž je věnována následující sekce.

3. Liberální intergovernmentalismus

Propojením obecných teorií mezinárodních vztahů se současnými teoriemi mezinárodní politické ekonomie hodlá Andrew Moravcsik prezentovat teorii, která by překonala omezení těch přístupů, které studují EU jako případ *sui generis*.¹³ Moravcsikův LI pojímá státní chování jako rozhodování vedené racionálním jednáním vlády, která je omezena na jedné straně vlivy domácích zájmových skupin a na straně druhé prostředím asymetricky uspořádaných mezinárodních vztahů. Východiskem je pro Moravcsika kritika neofunkcionalismu, který podle něj nebyl schopen generovat ani zobecnitelné teoretické výpovědi ani nastartovat přesvědčivý výzkumný

program. Moravcsik pak staví na teoriích mezinárodní politické ekonomie, aby zachytil „zájmovou politiku“, která je podle něj rozhodující v procesu formace národních zájmů jednotlivých států. Tato koncepce formování národních zájmů je zapuštěna v racionalistickém neoliberálním institucionalismu¹⁴ a teoriích *mezinárodní vzájemné závislosti*. Posledním východiskem Moravcsikovy analýzy je Putnamova teorie „dvoustupňové hry“, která z racionalistických pozic konceptualizuje interakce mezi domácí politickou arénou a mezinárodním prostředím, v němž interagují hlavy států.¹⁵

Podle Moravcsika porozumíme evropské integraci nejlépe, když k ní přistoupíme jako k *mezinárodnímu režimu* politické koordinace tak, jak předpokládají neoliberální teorie vzájemné závislosti. Avšak proto, abychom takový mezinárodní režim pochopili, potřebujeme nástroje pro konceptualizaci formování národních zájmů na státní (národní) úrovni. Moravcsik tak prezentuje „sekvenční analýzu“, která předpokládá, že národní zájmy jsou nejprve formovány na národní úrovni a poté tyto zájmy vstupují do mezinárodní arény jako vyjednávací pozice národních vlád při mezinárodních jednáních. Původně je tedy LI tvořen dvěma komponenty – teorií formování národních zájmů a teorií vyjednávání. Tyto dva teoretické komponenty jsou později doplněny teorií volby institucí, která sice nečiní z Moravcsikova přístupu neoinstitutionální teorii, ale přibližuje LI institucionalismu racionální volby (viz předposlední sekce).

Národní vlády jsou pro Moravcsika nejdůležitějšími aktéry mezinárodní politiky a jedinými „agregátory“ preferencí domácích politických aktérů. Státy nejsou jen „agregátory“ preferencí, ale také základními analytickými jednotkami LI, který vidí mezinárodní kooperaci jako výsledek úsilí vlád maximalizovat svou kontrolu nad domácí politikou. K mezinárodní spolupráci tak může dojít jen tehdy, pokud jsou v důsledku rostoucí mezinárodní závislosti státům vnuceny náklady jinými státy. Tyto náklady Moravcsik označuje jako „negativní mezinárodní politické externality“ (*negative international policy externalities*), které mají být očekávanou mezinárodní spoluprací eliminovány nebo minimalizovány. V případě pozitivních externalit není kooperace pravděpodobná. Avšak kooperace by neměla být chápána jako výsledek mezistátní nebo mezivládní interakce, neboť skutečně rozhodujícím faktorem je podle Moravcsika kalkulace nákladů a výnosů různými zájmovými skupinami v daném státě. Vládní pozice je dána v průběhu konfliktu zájmů uvnitř daného státu. Otázka postavení vlády v domácím politickém konfliktu je pak rozhodující pro ochotu vlád participovat v evropském integračním procesu.

Podle LI je institucionální struktura EU pro národní vlády akceptovatelná jen do té míry, do níž posiluje jejich moc v domácí politické aréně. V souladu s Putnamovou teorií „dvoustupňové hry“ posilují podle Moravcsika národní vlády svou pozici na domácím hřišti skrze mezinárodní spolupráci: „Národní vlády využívají evropských institucí jako součásti ‚dvoúrovňové‘ strategie s tím cílem, aby s větším úspěchem překonaly domácí opozici.“¹⁶ Když se například Moravcsik snaží vysvětlit Jednotný evropský akt, na rozdíl od jiných možných vysvětlení¹⁷ se zaměřuje jen na *jedinou nezávislou proměnnou* – národní zájem největších evropských států. Jeho explanační rámec pak zcela spoléhá na „mezistátní jednání mezi hlavami vlád tří největších států ES“.¹⁸ Takto vysvětlení integrace v LI spoléhá na národní zájmy a mezivládní jednání, což je z pohledu alternativních přístupů jeho závažným nedostatkem.

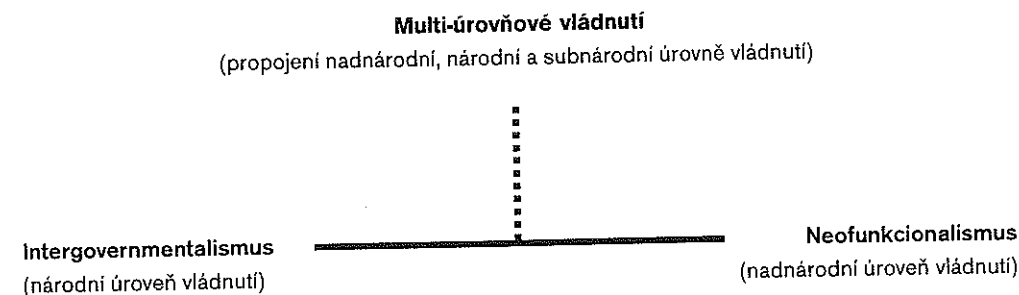
4. „Multi-úrovňové vládnutí“ versus státo-centrismus

Státostředný intergovernmentalismus a do značné míry mechanistický neofunkcionalismus nejsou jedinými pokusy konceptualizovat evropskou integraci. Právě naopak, distinktivní přístupy byly formulovány na základě explicitní kritiky těchto přístupů. Jedním z nich je paradigma „multi-úrovňového vládnutí“ (MUV).¹⁹ Na rozdíl od intergovernmentalismu MUV přistupuje k evropské integraci jako k procesu, v němž je politická autorita sdílena *mezi* několika úrovněmi organizace vlády.²⁰ Národní vláda ztrácí své exkluzivní postavení nejdůležitějšího aktéra (a explanační proměnné) integrace – do modelu jsou přidány subnárodní a nadnárodní úrovně vlády. V porovnání s intergovernmentalismem MUV tvrdí, že evropské instituce mají relativní institucionální autonomii, což v důsledku znamená, že musejí být chápány jako aktéři, kteří v integračním procesu hrají nezávislou roli. Podle MUV ztrácí národní stát v EU kontrolu nad politickým procesem a to i díky tomu, že jednotlivé úrovně „vlády“ jsou vzájemně propojeny místo toho, aby byly do sebe zapuštěny. Striktní rozdělení mezi státem jako institucí a politickými aktéry, kteří v daném institucionálním rámci interagují, co činí tento přístup citlivým k vlivům nestátních aktérů na integrační proces.

Nicméně, jak je možné, že politici jsou ochotni vzdát se státní suverenity, když například podle intergovernmentalismu je to právě státní suverenita, která je politiky ceněna nejvýše. Podle MUV suverenita není hlavním zájmem politické reprezentace volené jen na několik let. V politické úvaze politika nehraje státní suverenita úlohu tak významnou jako jiné bezprostřednější úkoly a požadavky. Ty pak mohou být často úspěšně řešeny právě delegací rozhodovací autority na nadnárodní úroveň. Taková rozhodovací delegace vyrůstá buď ze snahy vyhnout se politické odpovědnosti nebo z úsilí zabránit určitým zájmovým skupinám účastnit se rozhodovacího procesu. To je něco, co by Moravcsikův LI dokázal popsat a vysvětlit také. Avšak základní rozdíl mezi oběma přístupy spočívá v tom, že na rozdíl od intergovernmentalismu podle MUV taková delegace oslabuje státní (vládní) aktéry a umocňuje aktéry nevládní. Politický proces v EU je charakterizován vzájemným propojením národních, regionálních a nadnárodních institucí, které umožňují různým politickým aktérům na různých úrovních interagovat a „obejít“ národní (státní) úroveň tak, jak to explikuje příklad přímé spolupráce mezi různými eurolobbyistickými skupinami a evropskými institucemi.

Pokud porovnáme MUV s intergovernmentalismem na jedné straně a s neofunkcionalismem na straně druhé, je možné říci, že zatímco první z nich preferuje jako dominantní úroveň vládnutí a zároveň jako svou exkluzivní analytickou kategorii úroveň národní, druhý upřednostňuje úroveň nadnárodní. MUV se pak snaží o zahrnutí všech relevantních úrovní, na nichž politický proces v EU probíhá (viz schéma níže). Zároveň s tím se však MUV nenachází na pomyslném kontinuu vymezeném intergovernmentalismem na jedné straně a neofunkcionalismem na straně druhé. MUV spíše prezentuje distinktivní způsob analytické reprezentace EU a integračního procesu, který podle tohoto přístupu nezůstává ani pod plnou kontrolou národních vlád, ani nesměřuje k nastolení nadnárodního (kvazi)státního útvaru. Podle přístupu MUV nelze současný útvar EU popsat pomocí kategorií, které lze generovat na základě analogie s domácí politikou. Právě naopak – politika a vládnutí v EU vyžadují na prakticko-politické úrovni inovativní řešení, která nebyla nikdy před tím odzkoušena. Stejně tak na úrovni teoretické reflexe je třeba najít inovativní slovník a nové koncepty, které by nový útvar mohly zachytit.²¹ To je právě ambicí autorů, kteří mluví o EU jako o *multi-úrovňové polity*.

Schéma: Tři přístupy k integraci

5. Neoinstitucionalismus a teorie politických sítí

V posledních desetiletích a zvláště v 90. letech zaznamenal institucionalismus triumfální návrat do politické vědy a mezinárodních vztahů. Pod nálepkami *neoinstitucionalismus* nebo *nový institucionalismus* se pozornost politických vědců²², sociologů organizace²³, ekonomických sociologů a politických ekonomů²⁴, stejně jako výzkumníků na poli mezinárodních vztahů a evropských studií²⁵ obrátila k efektům, které mají politické a sociální instituce na domácí politické rozhodování, rozhodování států v mezinárodní politice i rozhodování každodenních aktérů v proměnlivém prostředí sociálních institucí. *Nový institucionalismus*²⁶ lze zjednodušeně pochopit jako reakci na reduktivní – ekonomistické – vysvětlování lidského chování prezentované například teorií racionální volby. Stejně tak je možné institucionální teorie vymezit vůči různým typům *strukturalismu* v politické vědě, sociologii, či politické ekonomii spoléhajícím na *strukturní proměnné* typu úrovně socioekonomického rozvoje, stupně unionizace či úrovně dosaženého vzdělání.²⁷

Neoinstitucionální teorie lze rozdělit do tří distinktivních skupin – *historický institucionalismus*, *institucionalismus racionální volby* a *sociologický institucionalismus*.²⁸ Historický institucionalismus zdůrazňuje institucionální zapuštěnost lidského jednání a to, že různé instituce generují různé politické a sociální výstupy. Historický institucionalismus chápe vztahy mezi institucemi značně široce a zaměřuje se na mocenské asymetrie způsobené různými institucionálními uspořádáními. Institucionální vývoj je chápán jako „závislý na cestě“ (*path-dependent*), tj. historický institucionalismus akcentuje fakt, že politické a sociální výstupy jsou silně ovlivněny institucionálním kontextem zděděným z minulosti. Podle toho, jak různé verze historického institucionalismu různě chápou institucionální efekty, se buď přibližují sociologickému institucionalismu nebo jeho alternativě – institucionalismu racionální volby.

Podle institucionalismu racionální volby mají aktéři stabilní soubor preferencí, které nejsou uvnitř explanačního rámce problematizovány, a jednají instrumentálně tak, aby maximalizovali dosažení těchto preferencí. Instituce pak nedělají nic jiného než pomáhají řešit dilemata kolektivního jednání a strukturují strategické interakce individuálních aktérů tím, že redukuji nejistotu. Institucionalismus racionální volby chápe instituce jako pasivní nástroje přenosu informací, které maximálně mohou zajišťovat monitoring plnění povinností, k nimž se aktéři zavázali. Instituce jednoduše snižují náklady kooperace.

Na rozdíl od institucionalismu racionální volby, který instituce chápe jako pozadí strategického jednání aktérů vybavených fixními preferencemi, třetí institucionalismus – jeho sociologická verze – klade důraz na konstitutivní efekt, který instituce vykonávají právě na preference aktérů. Podle sociologického institucionalismu instituce nestrukturují jen pole strategických interakcí aktérů, ale konstituují také jejich identitu a díky tomu také preference. Instituce proto sociologický institucionalismus nechápe jen jako materiální, ale také jako symbolické objekty. Díky tomu se sociologičtí institucionalisté vyhýbají dichotomii instituce/kultura. V přímém protikladu k institucionalismu racionální volby, který tvrdí, že aktéři jednají podle instrumentální logiky, sociologický institucionalismus poukazuje na „logiku vhodnosti“. Ta tvrdí, že sociální aktéři často jednají ne instrumentálně, ale podle toho, co je v dané situaci vhodné (co odpovídá legitimním pravidlům).

Různé typy institucionalismu zanechaly v evropských studiích výraznou stopu. Zatímco v této sekci se zaměřím na institucionalismus racionální volby a historický institucionalismus, sociologický institucionalismus bude rozebrán v následující sekci jako zdroj v současnosti stále významnější teoretické perspektivy v mezinárodních vztazích a evropských studiích – *sociálního konstruktivismu*.

Stejně jako MUV také institucionální přístupy sdílí kritiku (liberálního) intergovernmentalismu pro jeho redukcionismus, s nímž se zaměřuje jen na „velká jednání“ mezi členskými státy EU. Zatímco institucionalisté obecně spíše souhlasí s tím, že při velkých mezivládních konferencích jsou to právě členské státy, které si udržují konečnou kontrolu nad výsledky jednání, jejich základní výtká intergovernmentalismu míří právě na jeho necitlivost k politickému procesu a institucionálnímu vývoji mezi jednotlivými „velkými jednáními“. Díky tomu intergovernmentalisté přehlížejí vliv evropských institucí na integrační proces a prezentují de-institucionalizovaný model integrace, který neodpovídá skutečným politickým dějům v EU. Na rozdíl od intergovernmentalismu se institucionalisté snaží ukázat, že každá nová instituce (nebo změna ve „staré“ instituci) mění pravidla hry. Slovy Simona Bulmera, nová instituce mění podmínky přístupu politických aktérů k politickému procesu. Instituce proto *nejsou* neutrálními arénami interakce.²⁹ Nová instituce se stává autonomním politickým hráčem a nemůže být zcela kontrolována svými zakladateli. Proto členství v EU mění podmínky, za nichž daný stát v mezinárodní aréně hraje – „členství má váhu“ (*membership matters*).³⁰ Obecně řečeno, podle institucionalistů ovlivňuje institucionální struktura Unie to, *jak* jsou sledovány zájmy jednotlivých členských států. Taktó jsou instituce postaveny do pozice *nezávislé proměnné* – institucionální explanace zkoumají způsoby, jimiž evropské instituce strukturují pobídky, ztělesňují normy, definují role, předepisují nebo zakazují určité chování a procedurálně určitým způsobem formují politický proces.³¹

Původní aplikace *institucionalismu racionální volby* byly reakcí jak na intergovernmentalismus, tak také neofunkcionalismus. Vedle formálního modelování rolí Evropského parlamentu a Evropského soudního dvora a jejich vztahů ke členským státům³², institucionalisté racionální volby přinesli do evropských studií analýzu *agent/principál*. Jejich studie se zaměřovaly na podmínky, za nichž skupina *principálů* (členských států) deleguje moc na nadnárodní *agenty* (evropské instituce) a dále kladly stěžejní otázku tohoto typu analýzy: co když se agenti jako například Komise nebo Evropský soudní dvůr začnou chovat způsobem, který se podstatně liší od původních intencí členských států, tj. jejich zakladatelů. Díky nepřehlednosti evropského institucionálního uspořádání a nutnosti spoléhat se při politických rozhodnutích na expertní

znalosti, které jsou pod kontrolou agenty ovládaných sítí odborníků, v případě EU je potenciál agentů aktivně získávat autonomní postavení a manévrovací prostor vysoký. Obecně se ukázalo, že autonomie agentů varíuje mezi rozdílnými politickými oblastmi a v čase a to jako funkce preferencí členských států.³³

Nejzajímavěji se však vyvinula debata neoinstitucionalismu s LI. Z neoinstitucionálního hlediska je LI omezená perspektiva, neboť nebere v úvahu *časovou dimenzi* institucionálního vývoje, tj. institucionální evoluci mezi jednotlivými „velkými jednáními“. Nicméně, je to právě tato evoluce, která omezuje množinu voleb, které jsou členským státům k dispozici.³⁴ Procesy, ke kterým mezi jednotlivými jednáními dochází, mohou podstatně změnit situaci takovým způsobem, který nemohl být během původního jednání předvídan. Proto členské státy čelí, ve chvíli kdy se znovu sejdou k jednacímu stolu, situaci zcela odlišné od té, která charakterizovala dostupné volby tehdy, když se uzavíralo původní jednání. Z institucionalistického hlediska jsou možnosti volby členských států formovány institucionálními strukturami, které státy samy vytváří. Podle Marka Pollacka hraje institucionální struktura EU v neoinstitucionalismu roli buď *nezávislé* nebo *intervenující proměnné* – omezuje některé volby a poskytuje pobídky pro jiné. Slovy Pollacka: „Jednou vytvořeny, instituce ‚začínají žít svým vlastním životem‘ a jednají jako *nezávislé* nebo *intervenující proměnné* mezi preferencemi a mocí členských vlád na jedné straně a konečnými politickými výstupy EU na straně druhé.“³⁵

Z institucionalismem ovlivněné perspektivy lze pak také říci, že intergovernmentalismus neredukuje evropský politický proces jen v dimenzi časové, ale také *prostorové*, neboť se zaměřuje jen na jednu úroveň politického rozhodování. Podle Johna Petersona však super-systémová úroveň *historii měnicích rozhodnutí* tvoří jen jednu ze tří dimenzí rozhodovacího procesu v EU.³⁶ Vedle této úrovně Peterson rozlišuje systémovou a sub-systémovou úroveň, které se otevírají jak jiným aktérům na úrovni praktické politiky, tak také jiným explanačním nástrojům na úrovni teoretické reflexe (viz tabulka níže). Zatímco pro pochopení posunů a změn na nejvyšší úrovni, která se týká otázek integrace samotné, intergovernmentalismus (nebo jeho neofunkcionální rival) nabízí adekvátní nástroje, pro konceptualizaci politického rozhodování o konkrétním politickém směřování v různých politických oblastech potřebujeme podle Petersona využít nástrojů poskytovaných institucionalisty, a pro otázky samotného formování politik ani institucionalismus nenabízí řešení, neboť se většinou jedná o rozhodování o problémech, které nejsou zapuštěny do rozvinuté institucionální textury EU. Jedná se o rozhodování týkající se formulace různých politických možností, do nichž jsou zainteresováni takoví aktéři jako generální direktoriáty Komise, státní úředníci členských států, privátní aktéři a různé výbory a pracovní skupiny. Proto se podle Petersona máme obrátit k teoriím *politických sítí*³⁷, které nabízejí nástroje pro pochopení vzájemné interakce mezi vládami a zájmovými skupinami aktivními na různých stupních politického rozhodování. Tento přístup výzkumníkovi umožňuje, aby překonal analytickou dichotomii veřejní/soukromí aktéři, neboť oba typy aktérů ve skutečnosti participují v dané síti, a aby adekvátně teoretizoval politické rozhodování za podmínek neexistence pevně institucionalizovaných pravidel hry, což je v každém případě velmi rozšířený model politického rozhodování v evropských strukturách. Zatímco politické instituce pak odvozují svou legitimitu z existence nestranných byrokratických pravidel, legitimita politické sítě je odvozena ze superiorní expertní znalosti, kterou dokáže generovat a použít při řešení daného problému.³⁸

Tabulka: Úrovně analýzy politického rozhodování v EU podle Petersona

Úroveň	Typ rozhodování	Dominantní aktéři	Přístup
Super-systémová	Historicky významná	Evropská rada, národní vlády při mezinárodních konferencích, Evropský soudní dvůr	Intergovernmentalismus, neofunkcionalismus
Systémová	Iniciace politik	Rada ministrů, COREPER	Neoinstitucionalismus
Sub-systémová	Formování politik	Komise, výbory, pracovní skupiny	Teorie politických sítí

6. Konstruktivismus v mezinárodních vztazích a evropských studiích

Vzestup *konstruktivismu* v mezinárodních vztazích³⁹, evropských studiích⁴⁰ a do určité míry také v mezinárodní politické ekonomii⁴¹ je pravděpodobně tím nejdůležitějším, co zmíněné obory charakterizovalo v posledním desetiletí. Pole mezinárodních vztahů vstoupilo do nové debaty mezi dvěma protikladnými teoretickými pozicemi – *racionalismem* a *konstruktivismem* – které nahradily starší dominantní dichotomii *neorealismus* versus *neoliberalismus*. Vzestup konstruktivismu v mezinárodních vztazích souzněl se širším „sociologickým obratem“ v politické vědě, kde se již stalo běžným rozlišovat mezi přístupy založenými na *teorii racionální volby* a teoriemi založenými na *sociologické perspektivě*. Konstruktivismus v mezinárodních vztazích byl silně ovlivněn tradicí *sociologického institucionalismu*, zatímco tzv. racionalistické přístupy vychází z *institucionalismu racionální volby*.⁴²

V linii s tradicí sociologického institucionalismu vnáší mainstreamový konstruktivismus (tzv. modernistická verze konstruktivismu)⁴³ do mezinárodních vztahů důraz na studium symbolických (nemateriálních) objektů a norem. Díky konstruktivismu tak dochází k zásadnímu posunu v *ontologii* disciplíny směrem od materiálních zájmů a *externě daných* preferencí k symbolicky konstruovaným *identitám* a *sociálně konstituovaným* zájmům. Podle konstruktivistů je mezinárodní kontext, do něhož jsou státní a nestátní aktéři zapuštěni, do značné míry kulturně a institucionálně formován a jeho vlivy přesahují míru akceptovanou racionalistickými přístupy. Podle konstruktivismu není kulturní a institucionální kontext pouze zdrojem podnětů a omezení, které ovlivňují strategické interakce aktérů jednajících v souladu se svým sebezájmem (např. neoliberalní institucionalismus Keohane), ale je také zdrojem *identit* politických aktérů. Takto konstruktivismus vnáší do mezinárodních studií, které byly doposud ovládnuty materialistickou ontologií a teorií racionální volby, sociologickou perspektivu zdůrazňující *konstitutivní efekt* institucionálních a symbolických struktur. Klíčová slova konstruktivismu jsou *normy*, *kultura*, *identita*, *sociální učení* a *zájem*. Poslední slovo konstruktivismus sdílí s racionalismem, avšak na rozdíl od racionalistů konstruktivisté chápou zájem jako výsledek působení předchozích čtyř konceptů.⁴⁴

Vedle pozornosti věnované tomu, jak kulturní kontext formuje identitu (a takto zájmy a preference) aktérů se konstruktivisté snaží zachytit vliv praktik jednotlivých aktérů na tento kulturní kontext a konceptualizovat tak kauzální vztah v obou směrech. Avšak ve svých empi-

rických pracích se většinou zaměřují na efekty *normativních* a *kognitivních* struktur na identitu a jednání aktérů. Takto většina dosavadního konstruktivistického výzkumného programu upřednostňovala výzkum kauzálních a konstitutivních efektů symbolických struktur na jednání jednotlivých aktérů. To však často vedlo k tomu, že demonstrace přítomnosti nějaké normy byla považována za dostatečný výzkumný úspěch a to bez ohledu na to, že mechanismus, jakým norma měla identity formovat, nebyl specifikován. Tento problém vyplývá z častých výpůjček konstruktivistů z holistického sociologického institucionalismu, které u některých z nich vyústily do určité formy *kulturního strukturalismu*.⁴⁵ Mainstreamový konstruktivismus proto zdůrazňuje to, že výzkum by se měl zaměřit na mechanismus, jakým jsou konstituovány identity a preference aktérů v daném sociálním kontextu, který sestává z norem a pravidel platných pro danou skupinu interagujících aktérů.⁴⁶

Současná literatura v mezinárodních vztazích a evropských studiích může být rozdělena na dvě skupiny také na základě rozdílných teoretických předpokladů při chápání *sociálního jednání*.⁴⁷ Racionalisté zakládají svůj přístup na *konsekvencialistické logice* zdůrazňující instrumentální racionalitu sociálních aktérů, s níž kalkulují náklady a výnosy jejich jednání a jednají strategicky, tj. anticipují jednání druhých. Konstruktivisté jako alternativu k instrumentálnímu jednání zdůrazňují *logiku vhodnosti* popisující sociální jednání, které je v souladu s určitými pravidly. Podle této perspektivy sociální aktéři nejednají instrumentálně, ale spíše se snaží „jednat správně“, „udělat tu správnou věc“. Například Jeffrey Checkel chce navrhnout nástroje ke konceptualizaci těch situací, které nevykazují charakter strategické interakce.⁴⁸ Thomas Risse na základě studia Habermasovy teorie komunikativního jednání mimo těchto dvou logik jednání rozlišuje také *argumentativní logiku deliberace*.⁴⁹

V evropských studiích je sociální konstruktivismus prezentován jako přístup vhodný pro vysvětlení *procesu* evropské integrace, který konstruktivisté charakterizují jeho *transformativním* dopadem jak na evropský systém států, tak na samotné státy. Sociální konstruktivismus v evropských studiích pojímá identity a zájmy relevantních aktérů integrace jako měnící se v důsledku *transformací* spojených s integračním procesem. Podle Christiansena, Jorgensena a Wienera lze „konstruktivistický obrat“ ve výzkumném programu evropských studií charakterizovat *epistemologickým* a *ontologickým* posunem a *posunem směrem ke studiu norem v mezinárodní politice*.⁵⁰

Podle tohoto pohledu existuje řada konstruktivismů, jejichž společným rysem je to, že se snaží najít „třetí cestu“, totiž definovat svou pozici ve vztahu ke dvěma teoretickým extrémům – *racionalismu* (např. neorealismus, neoliberalní institucionalismus) a *reflektivismu* (např. postmodernismus, poststrukturalismus).⁵¹ Na metateoretické rovině je podle této perspektivy nutné přesně situovat různé konstruktivismy na kontinuu mezi reflektivismem a racionalismem. Na rovině výzkumné se od konstruktivismu očekává, že dokáže vysvětlit *jak* v Evropě dochází k fundamentální změně organizace vlády od mezinárodní organizace k nové *polity*. Podle proponentů tohoto pohledu žádný jiný přístup něčeho takového dosáhnout nemůže. Jednoduše řečeno, konstruktivismus by měl umožnit studium rekonstrukce identit, důsledků nových mezinárodních pravidel, norem a významu jazyka a evropského politického diskursu.

Jeffrey Checkel – jedna z dominantních postav modernistické verze konstruktivismu – ilustruje posun v úrovni ontologické (od materiálních struktur k symbolickým a ideálním strukturám) a zároveň posun ke studiu dopadu norem na identity, zájmy a jednání aktérů a to bez toho, že by cokoli měnil v rovině epistemologické. Epistemologicky zůstává Checkel pozitivistou

(v tomto smyslu empiricistou), který věří v možnost testovat teorie empirickými fakty. Takto se podstatně liší od poststrukturalisticky orientovaných teoretiků (či jinak: reflektivistů), kteří neuznávají empiricistické nároky standardní vědy a konstruktivistický obrat na ontologické rovině chtějí doplnit post-positivistickým obratem na rovině epistemologické.⁵²

Právě pro svou orientaci je to Checkel, který – díky svému epistemologickému postoji, jež sdílí s racionalisty – velmi hlasitě reprezentuje konstruktivistický tábor v právě probíhající debatě s racionalismem (k tomu následující sekce). Checkelovou ambicí není vyvrátit racionalistické teorie, ale navrhnout takové nástroje, které by umožnily teoretizovat situace, které neodpovídají modelu strategické interakce. Jinými slovy, Checkel se snaží upozornit na to, že interakce v sobě často obsahuje učení a socializaci. To jsou mechanismy, jimiž se normativní a kulturní kontext, v němž jsou aktéři zapuštěni, vtiskuje do jejich identit. Na rozdíl od některých jiných konstruktivistů se pak Checkel snaží specifikovat podmínky, za nichž jeho teorie platí, totiž podmínky usnadňující sociální učení, které zprostředkovává normativní přenos. A to je bod, kde s ním vstupuje do diskuse v současné době nejvýraznější postava racionalistických evropských studií – Andrew Moravcsik.

7. Nová debata: racionalismus versus konstruktivismus

Divize mezi racionalismem a konstruktivismem se stává fundamentální oblastí, na níž v evropských studiích v současné době probíhá teoretická debata.⁵³ Díky tomu, že konstruktivismus stále roste a mohutní, a díky tomu, že v dnešním racionalistickém táboře došlo v poslední době k určitým změnám, jsou to východiska těchto dvou široce definovaných pozic, které formují současnou diskusi. Díky tomu, že na konci 90. let došlo k určitému doplnění Moravcsikovy teorie, LI a racionalistický neoinstitucionalismus se v současné době nacházejí v bodě, kdy se navzájem chápou jako komplementární teorie, mezi nimiž existuje jasně vymezená a uznaná dělba práce. Díky této konvergenci se nyní LI i neoinstitucionalisté nacházejí ve stejné skupině teoretiků, kteří vedou produktivní debatu se členy především konstruktivistického mainstreamu (Checkel). Z přístupů, které v současnosti můžeme označit jako významné, je to jen teorie MUV, která se vymyká načrtnuté ‚nové mapě‘ debaty. To však nijak nezpochybňuje primát divize konstruktivismus versus racionalismus.

V knize *The Choice for Europe* Moravcsik uznává, že se jeho teorie mezivládního vyjednávání, která podle institucionalistů přehlíží vliv a význam nadnárodních evropských institucí, týká jen vyjednávání změn základních evropských smluv a že nadnárodní autorita může být v rámci smlouvy v některých oblastech významná: „Zatímco formální kompetence nadnárodních úředníků a hlasování na základě kvalifikované většiny nezasahují do jednání o změnách smlouvy – proto tedy skepticismus týkající se jejich vlivu na jednání, která studuje tato kniha – každodenní legislativní proces v rámci smlouvy v sobě obsahuje omezování suverenity, když se používá většinového hlasování, a podstatnou delegaci [kompetenci] přímo nadnárodním úředníkům.“⁵⁴ Spolu s tím pak Moravcsik klade důležitou otázku, kterou přinesl institucionalismus racionální volby, totiž za jakých podmínek členské státy delegují moc na nadnárodní instituce. Bez toho, že bych se zde zabýval detaily, lze říci, že Moravcsikova odpověď – jeho teorie institucionální volby⁵⁵ – se blíží perspektivě institucionalismu racionální volby. Důležitým závěrem proto je, že LI, který stál k institucionalistům racionální volby původně v postavení

rivala⁵⁶, sdílí s ním dnes stejná východiska. Podle Pollacka tak LI a institucionalismus racionální volby, společně s nedávnými pokusy zachránit neorealismus⁵⁷ v současnosti formují racionalistický výzkumný program, „který se nejméně ve Spojených státech rychle etabluje jako dominantní paradigma teorie evropské integrace.“⁵⁸ V porovnání s jejich největším současným vyzyvatelem – konstruktivismem – jsou rozdíly mezi teoretickými přístupy uvnitř této skupiny zanedbatelné.

Základní premisy a východiska konstruktivismu v evropských studiích stejně jako základní body jeho kritiky racionalismu byly představeny v předchozí sekci. Konstruktivisté se však vzápětí (ve stejném speciálním čísle *Journal of European Public Policy* věnovaném konstruktivismu) dostali do přímé palby z racionalistických pozic. Byla to současná vedoucí postava racionalistického mainstreamu v evropských studiích a jeden z nejvýraznějších současných pozitivistických metodologických puristů v politické vědě vůbec, zakladatel LI – Andrew Moravcsik, kdo se ujal pozice diskutéra v tomto dalším kole debaty o výzkumu evropského integračního procesu.

Hlavním bodem Moravcsikovy kritiky je to, že konstruktivisté nejsou ochotní vystavit svá tvrzení skutečnému nebezpečí empirického vyvrácení.⁵⁹ Propozice konstruktivismu nelze podle Moravcsika empiricky testovat a proto neodpovídají kritériím standardní vědy, která je založena na testování testovatelných teorií empirickými daty.⁶⁰ Moravcsik proto konstruktivisty nabádá, aby specifikovali kauzální mechanismy, přesně určili ty ideje, symboly a diskursy, které mají explanatorní sílu, a přesně identifikovali podmínky, za nichž konstruktivistická tvrzení mohou platit. Pouze ty hypotézy, které mohou být testovány (tj. je možné rozlišit mezi hypotézami založenými na různých teoriích), mohou přispět do zásoby vědecky ověřitelné znalosti. Podle Moravcsika však konstruktivisté buď produkují teoretická tvrzení, která jsou principiálně neurčitá (tj. netestovatelná) nebo argumentují ve prospěch takových propozic, které se v ničem neliší od tradičních (racionalistických) přístupů. Moravcsik se snaží dokázat, že některá konstruktivistická vysvětlení by byla zvládnuta lépe, pokud bychom použili nějaký racionalistický přístup, např. LI. Takto konstruktivisté nejsou úspěšní v ničem jiném než, že z tradičních přístupů dělají strašáky proto, aby mohli lépe dokázat vlastní potřebnost a distinktivnost. Podle Moravcsika není prioritní zájem věnovaný symbolickým a ideálním artefaktům v žádném případě charakteristikou konstruktivismu, ale vždy definoval také tradiční přístupy.⁶¹ Jediné novum, které konstruktivisté do mezinárodních vztahů a evropských studií podle Moravcsika přinesli, byl excesivní důraz kladený na metateoretické otázky na úkor testovatelných teorií středního dosahu. To však konstruktivisty vedlo pouze k politováníhodné redukci sociálních věd na sociální teorii.

8. Závěr: diskuse pokračuje

Jediným konstruktivistou, který se podle Moravcsika snaží dostat standardům vědecké práce, je Jeffrey Checkel. A byl to právě Checkel, kdo v minulém ročníku *European Union Politics* znovu zvedl rukavici hozenou konstruktivistům racionalisty a snažil se obhájit konstruktivistický výzkumný program jako autonomní příspěvek k vědeckému studiu fenoménu evropského integračního procesu. Checkel uznává, že část konstruktivistických teoretiků skutečně neztrácí čas ani s empirickým výzkumem ani s formulací testovatelných teorií středního dosahu a pouze

„tvrdí, že důležité vlastnosti aktérů byly reformovány převládajícími normami, aniž by teoretizovali nebo empiricky dokumentovali proces sociální interakce, kterým k tomu dochází.“⁶² Checkel se snaží o přesnou teoretizaci procesu sociální interakce, o specifikaci procesu, který jej zajímá, tj. procesu socializace norem v procesu přesvědčování a sociálního učení tak, aby mohl empiricky testovat teoretické propozice charakterizující podmínky, za nichž můžeme očekávat, že daný aktér takovým procesem projde a promění svou identitu, preference a jednání.

Avšak ani tentokrát Checkel nezískává Moravcsikovo uznání, neboť právě Moravcsik ve své odpovědi Checkelovi formuluje racionalistické hypotézy, které staví proti Checkelovým a snaží se ukázat, že Checkelovy hypotézy nejsou testovatelné, neboť nejsou formulovány tak, aby bylo možné v průběhu empirického výzkumu rozhodnout o tom, zda platí hypotézy konstruktivistické nebo racionalistické. Konstruktivistické hypotézy jednoduše nejsou dostatečně specifické: „Existence prominentních, pozorovatelně ekvivalentních racionalistických hypotéz nedemonstruje, že Checkel nemá pravdu, ale zpochybňuje sám *raison d'être* jeho projektu – totiž posílení konstruktivistické teorie tím, že by vyvinul rigorózní teorii středního dosahu.“ A Moravcsik se ptá: „Pokud esenciální rozdíly mezi racionalistickými a konstruktivistickými vysvětleními změny preferencí [v Checkelových] propozicích obsaženy nejsou, proč byly prezentovány jako kritické hypotézy?“⁶³

Na základě právě prezentovaného sporu by se mohlo zdát, že dělba práce mezi racionalisty, kteří v Moravcsikově podání údajně bezchybně ovládají empirický výzkum, a konstruktivisty, kteří zase vynikají v sociální teorii plně citátů z francouzských poststrukturalistů a německých habermasovců, zůstává pevně institucionalizována. Nicméně, v takových disciplínách jako jsou mezinárodní vztahy a evropská studia, „teoretická teorie“ – teorie, která žije jen sama ze sebe – dlouhodobě přežít nemůže. Budoucnost konstruktivismu spočívá zcela na jeho schopnosti nastartovat smysluplný empirický výzkum. Je však nutno podotknout, že v rozporu s tím, co prezentuje Moravcsik, konstruktivismus na úspěchy na poli empirického výzkumu čekat nemusí, neboť již mnoha dosáhl.⁶⁴ K úspěchům konstruktivismu také zcela jistě patří to, že otázky jim do teoretické diskuse vnesené byly následně vzaty vážně také mnoha racionalisty, což ve svém důsledku alespoň částečně vedlo k jistému přiblížení obou pólů k sobě. Nejsou to tedy jen konstruktivisté jako např. Checkel a Thomas Risse, kteří udělali vstřícný krok směrem k racionalistům, ale jsou zde také racionalisté, kteří činí vstřícné kroky směrem ke konstruktivistům.⁶⁵

Nezbývá než věřit, že značně obecná metateoretická diskuse se s koncem 90. let vyčerpala a následný vývoj přinese zajímavé příspěvky teoreticky fundované a empiricky bohaté sociální vědě. Na rozdíl od skeptiků autor článku takový vývoj již pozoruje. Výzvou českým výzkumníkům pak zůstává, zda-li se společně s přistoupením České republiky do EU podaří také jim „přistoupit“ do světové vědecké komunity jako rovným partnerům německých, britských a amerických *europeanistů*.

Poznámky:

1. Chris Brown, *Understanding International Relations* (Houndmills, London: Macmillan, 1997), vii.
2. Jen pro ilustraci je možné uvést diskuse o evropském občanství, o europeanizaci domácích struktur (tj. o dopadu integrace v domácí aréně) a v poslední době rozsáhlý výzkum zaměřený na europeanizaci (transnacionalizaci) politického protestu. Pro občanství srov. např. Richard Bellamy a Alex Warleigh, „From an Ethics of Integration to an Ethics of Participation: Citizenship and The Future of

- the European Union,” *Millennium: Journal of International Studies* 27, no. 3 (1998): 447–470. Pro europeanizaci domácích struktur srov. Maria Green Cowles, James Caporaso a Thomas Risse, eds., *Transforming Europe. Europeanization and Domestic Change* (Ithaca and London: Cornell University Press, 2001). Pro europeanizaci protestu srov. Doug Imig a Sidney Tarrow, „Political Contention in a Europeanising Polity,” *West European Politics* 23, no. 4 (2000): 73–93 a Doug Imig a Sidney Tarrow, eds., *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity* (Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield, 2001).
3. To jsou otázky možné konstitucionalizace a demokratizace EU, jejichž diskuse by vyžadovala samostatnou stať. Z řady příspěvků, které jsou k dispozici, srov. Michael Greven a Louis Pauly, eds., *Democracy beyond the State? The European Dilemma and the Emerging Global Order* (Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield, 2000), Jeffrey Anderson, ed., *Regional Integration and Democracy. Expanding on the European Experience* (Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield, 1999), Jürgen Habermas, „Why Europe Needs a Constitution,” *New Left Review* 11 (2001): 5–26, Philippe C. Schmitter, *How to Democratize the European Union...and Why Bother?* (Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield, 2000). Pro kritickou reakci na Schmitterovu knihu, srov. Ondřej Cisař, „Democratization of the EU: A Task for ‚Mission Impossible‘?,” *East Central Europe – L'Europe du Centre-Est. Eine wissenschaftliche Zeitschrift* (v tisku).
  4. Stefano Guzzini, „The Need for Teaching Theory in International Relations,” příspěvek na semináři *Teaching European Studies and International Relations in East Central Europe*, Vilnius, 2. – 5. března 2000.
  5. Ernst Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*. 2nd edn. (Stanford: Stanford University Press, 1968).
  6. Ibid.
  7. Ben Rosamond, *Theories of European Integration* (London: Macmillan, 2000), 66–68.
  8. V poslední době, např. Wolfgang Streeck, „Neo-Voluntarism: A New European Social Policy Regime?,” *European Law Journal* 1, no. 1 (1995): 31–59.
  9. Teorie byla formulována jako komplement neorealismu, který ve stále více provázaném světě ztrácel schopnost vysvětlit určité situace. Robert Keohane a Joseph Nye charakterizují situaci *komplexní závislosti* třemi faktory: (1) mezi různými společnostmi existují multiplicitní komunikační kanály (mezistátní, transgovernmentální, a transnacionální), (2) neexistuje hierarchie mezi různými politickými tématy (tj. bezpečnostní otázky již nejsou ty nejdůležitější), (3) vojenská moc je vyloučena z těch oblastí, které jsou charakterizovány komplexní závislostí. Tyto předpoklady jsou jasně motivovány snahou popsat tehdy novou situaci, v níž už to nebyly jen státy a velmoci, kdo hrál důležitou roli ve světové politice. Srov. Robert Keohane a Joseph Nye, *Power and Interdependence: World Politics in Transition* (Boston: Little and Brown, 1977). Srov. také následující sekci věnovanou liberálnímu intergovernmentalismu.
  10. Srov. např. Ben Rosamond, *Theories of European Integration...*, 130–156.
  11. Carole Webb, „Theoretical Perspectives and Problems,” in *Policy-Making in the European Community*, eds. Helen Wallace, William Wallace, a Carole Webb (Chichester: Wiley, 1983), 1–38.
  12. Joseph Grieco, „The Maastricht Treaty, Economic and Monetary Union and the Neorealist Research Programme,” *Review of International Studies* 21 (1995): 21–40.
  13. Následující přehled vychází z Moravcsikových článků z první poloviny 90. let, v nichž svůj přístup formuloval. Určitý posun reflektovaný v jeho knize z roku 1998 – *The Choice for Europe* – je diskutován v předposlední sekci této stati. Srov. Andrew Moravcsik, „Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach,” *Journal of Common Market Studies* 31, no. 4 (1993): 473–524 a Andrew Moravcsik, „Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community,” *International Organization* 45, no. 1 (1991): 651–688.
  14. Neoliberalní institucionalismus byl formulován jako korektiv strukturálních teorií neorealismu. Robert Keohane zdůrazňuje význam studia institucí, které chápe v souladu s východisky institucionalismu racionální volby (viz sekce této stati věnovaná neoinstitutionalismu) jako nástroje pro přenos

- informací, monitoring plnění povinností, k nimž se státy zavázaly, a utváření očekávání týkajících se mezinárodních smluv. Institute jednoduše snižují náklady mezinárodní kooperace vzájemně zainteresovaných států. Srov. Robert Keohane, „Neoliberal Institutionalism: A Perspective on World Politics,“ in *International Institutions and State Power* (Boulder: Westview, 1989), 1–20.
15. Robert Putnam, „Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two Level Games,“ *International Organization* 42, no. 3 (1988): 427–460.
  16. Andrew Moravcsik, „Preferences and Power in the European Community...“, 515.
  17. Srov. Wayne Sandholtz a John Zysman, „1992: Recasting the European Bargain,“ *World Politics* 42, no. 1 (1991): 95–128 a Bastiaan van Apeldoorn, „Transnational Class Agency and European Governance: The Case of the European Round Table of Industrialists,“ *New Political Economy* 5, no. 2 (2000): 157–181.
  18. Andrew Moravcsik, „Negotiating the Single European Act...“, 25.
  19. Přehled vychází z článků proponentů tohoto přístupu: Gary Marks, Liesbet Hooghe, a Kermit Blank, „European Integration from the 1980s: State-centric v. Multi-level Governance,“ *Journal of Common Market Studies* 34, no. 3 (1996): 341–378 a Gary Marks, „Structural Policy and Multi-level governance in the European Community,“ in *The State of the European Community II: The Maastricht Debates and Beyond*, eds. Alan Cafruny a Glenda Rosenthal (Boulder: Lynne Rienner, 1993), 391–410.
  20. V tomto smyslu MUV navazuje na starší pokusy vypracovat paralelu mezi evropskou *polity* a německým federálním uspořádáním. Srov. Fritz Scharpf, „The Joint-Decision Trap: Lessons from German Federalism and European Integration,“ *Public Administration* 66, no. 3 (1988): 239–278.
  21. Srov. také John G. Ruggie, „Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations,“ *International Organization* 47, no. 1 (1993): 139–174 a Philippe C. Schmitter, „Imagining the Future of the Euro-Polity with the Help of New Concepts,“ in *Governance in the European Union*, eds. Gary Marks, Fritz W. Scharpf, Philippe C. Schmitter a Wolfgang Streeck (London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 1996), 121–151.
  22. Pro vyčerpávající přehled, srov. Peter Hall a Rosemary Taylor, „Political Science and the Three New Institutionalisms,“ *Political Studies* 44, no. 5 (1996): 936–957.
  23. Např. Walter Powell a Paul DiMaggio, eds., *The New Institutionalism in Organizational Analysis* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1991).
  24. Např. Robert Boyer a Rogers Hollingsworth, eds., *Contemporary Capitalism: Embeddedness of Institutions* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997) a Colin Crouch a Wolfgang Streeck, eds., *Political Economy of Modern Capitalism. Mapping Convergence and Diversity* (London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE, 1997).
  25. K tomu viz. dále.
  26. Dále v textu používám i jednoduchého *institucionalismus*, avšak vždy se jedná o *nový institucionalismus*.
  27. Pro strukturalistickou kritiku institucionalismu, srov. Jonas Pontusson, „From Comparative Public Policy to Political Economy,“ *Comparative Political Studies* 28, no. 1 (1995): 117–147.
  28. Rozdělení a následující stručné charakteristiky vychází především z Peter Hall a Rosemary Taylor, „Political Science and the Three New Institutionalisms“...
  29. Simon Bulmer, „New Institutionalism and the Governance of the Single European Market,“ *Journal of European Public Policy* 5, no. 3 (1997): 365–386.
  30. Wayne Sandholtz, „Membership Matters: Limits of Functional Approach to European Institutions,“ *Journal of Common Market Studies* 34, no. 3 (1996): 403–429.
  31. J. Jupille a J. A. Caporaso, „Institutionalism and the European Union: Beyond International Relations and Comparative Politics,“ *Annual Review of Political Science* 2 (1999): 429–444.
  32. Např. Geoffrey Garrett a Barry Weingast, „Ideas, Interests, and Institutions: Constructing the European Community's Internal Market,“ in *Ideas and Foreign Policy. Beliefs, Institutions, and Political Change*, eds. Judith Goldstein a Robert Keohane (Ithaca and London: Cornell University Press, 1993), 173–206.

33. Mark Pollack, „The New Institutionalism and EC Governance: The Promise and Limits of Institutional Analysis,“ *Governance* 9, no. 4 (1996): 429–458.
34. Paul Pierson, „The Path to European Integration: A Historical Institutional Perspective,“ *Comparative Political Studies* 29, no. 2 (1996): 123–163.
35. Mark Pollack, „The New Institutionalism and EC Governance...“, 431.
36. John Peterson, „Decision-making in the European Union: Towards a Framework for Analysis,“ *Journal of European Public Policy* 2, no. 1 (1995): 69–93.
37. Pro kritický přehled srov. Tanja Börzel, *Policy Networks. A New Paradigm for European Governance?* (Florence: EUI Working Paper RSC No. 1997/19, 1997).
38. Z toho také přirozeně plynou problémy legitimacy tohoto způsobu rozhodování. Srov. např. Tanja Börzel, „Organizing Babylon – On the Different Conceptions of Policy Networks,“ *Public Administration* 76, no. 2 (1998): 253–273.
39. Pro obecnou charakteristiku postavení a východisek konstruktivismu v mezinárodních vztazích, viz např. Emanuel Adler, „Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics,“ *European Journal of International Relations* 3, no. 3 (1997): 319–363 a Jeffrey Checkel, „The Constructivist Turn in International Relations Theory,“ *World Politics* 50, no. 2 (1998): 324–348. Pro další rozvedení a sebereflexi, srov. Stefano Guzzini, „A Reconstruction of Constructivism in International Relations,“ *European Journal of International Relations* 6, no. 2 (2000): 147–182.
40. Srov. např. zvláštní číslo (č. 4/1999) *Journal of European Public Policy* věnované konstruktivismu v evropských studiích. Přetiskované příspěvky z tohoto čísla tvoří páté knihy: Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen a Antje Wiener, eds., *The Social Construction of Europe* (London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE, 2001). Pro obecný přehled srov. Mark Pollack, *International Relations Theory and European Integration* (Florence: EUI Working Paper RSC No. 2000/55, 2000).
41. Anna Leander, „A Nebbish Presence: Undervalued Contributions of Sociological Institutionalism to IPE,“ in *Global Political Economy. Contemporary Theories*, ed. Ronen Palan (London and New York: Routledge, 2000), 184–196.
42. Pro toto rozlišení, viz předchozí sekce. Srov. také pozn. č. 14.
43. Od *konstruktivismu*, na nějž se zaměřuje tento text, je třeba odlišit přístupy, které vycházejí z *postmodernismu* či *poststrukturalismu*. Postmodernismus a poststrukturalismus v mezinárodních vztazích tvoří spolu s feministickými přístupy a přístupy odvozenými z tradice Kritické teorie jádro tzv. *reflektivismu*, který vedle změny ve výzkumném zaměření disciplíny hodlá provést posun také na úrovni základních epistemologických a metodologických opcí. Toto rozdělení pak umožňuje vymezit konstruktivismus jako střední pozici mezi dvěma póly – racionalismem a reflektivismem. Postmodernismus se v duchu svých hlavních inspirátorů Foucaulta, Derridy a dalších snaží prezentovat takové „alternativní historie“ mezinárodních vztahů, které by nebyly „historií“ současných vítězů, ale spíše historiemi poražených a umlčených. Toto úsilí je velmi produktivní a přínosné například pro prezentaci mezinárodních vztahů z hlediska bývalých kolonizovaných místo doposud dominantního pohledu bývalých kolonistů, avšak zatím se zdá být méně nosné v případě EU. Zde se postmodernisté vyčerpávají především v metateoretických půtkách s racionalisty, kteří je zase osočují z neschopnosti generovat smysluplný empirický výzkum integračního procesu (k tomu více následující sekce). K poststrukturalismu srov. např. Richard Ashley, „The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Relations,“ *Alternatives* 12, no. 4 (1987): 404–434. K aplikaci na EU srov. např. Thomas Dietz, „Speaking ‚Europe‘: the Politics of Integration Discourse,“ *Journal of European Public Policy* 6, no. 4 (1999): 598–613 a Karin Fierke a Antje Wiener, „Constructing Institutional Interest: EU and NATO Enlargement,“ *Journal of European Public Policy* 6, no. 5 (1999): 721–742 – ačkoli se tito autoři deklarativně hlásí ke konstruktivismu, jejich východiska jsou velmi blízká poststrukturalismu.
44. Srov. např. Ronald Jepperson, Alexander Wendt a Peter Katzenstein, „Norms, Identity, and Culture in National Security,“ in *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*, ed. Peter Katzenstein (New York: Columbia University Press, 1996), 33–75.

45. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
46. Jeffrey Checkel, „Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe,“ *International Studies Quarterly* 43, no. 1 (1999): 83–114.
47. Pro různé koncepcce sociálního jednání, srov. Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns. Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987), 114–151.
48. Jeffrey Checkel, „Social Construction and Integration,“ *Journal of European Public Policy* 6, no. 4 (1999): 545–560.
49. Thomas Risse, „‘Let’s Argue!’ Communicative Action in World Politics,“ *International Organization* 54, no. 1 (2000): 1–39.
50. Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen a Ante Wiener, „The Social Construction of Europe,“ *Journal of European Public Policy* 6, no. 4 (1999): 528–544.
51. Srov. pozn. č. 43.
52. Steve Smith, „Positivism and Beyond,“ in *International Theory: Positivism and Beyond*, eds. Steve Smith, Ken Booth a Marysa Zalewski (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 11–44.
53. Např. Mark Pollack, *International Relations Theory and European Integration...*
54. Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht* (Ithaca: Cornell University Press, 1998), 8.
55. K tomu srov. *ibid.*, 67–77. Podle Moravcsika se vlády vzdávají suverenity ve prospěch nadnárodních institucí proto, aby zajistily větší důvěryhodnost dodržování dohodnutých závazků.
56. Např. Geoffrey Garrett a George Tsebelis, „An Institutional Critique of Intergovernmentalism,“ *International Organization* 50, no. 2 (1996): 269–299.
57. Pro výrazný pokus v tomto smyslu – Griecovu „voice opportunity thesis“ – srov. Joseph Grieco, „The Maastricht Treaty, Economic and Monetary Union and the Neorealist Research Programme“...
58. Mark Pollack, *International Relations Theory and European Integration...*, 14 (kurziva v originále).
59. Přehled kritiky konstruktivismu vychází především z Andrew Moravcsik, „Is Something Rotten in the State of Denmark? Constructivism and European Integration,“ *Journal of European Public Policy* 6, no. 4 (1999): 669–681. Zajímavou, poučnou a místy zábavnou výměnu mezi Moravcsikem a Dietzem představuje Moravcsikova reakce na Dietzovu recenzi Moravcsikovy knihy. Srov. Thomas Dietz, „Riding the AM-track through Europe; or, The Pitfalls of Rationalist Journey Through European Integration,“ *Millennium: Journal of International Studies* 28, no. 2 (1999): 355–369 a Andrew Moravcsik, „The Future of European Integration Studies: Social Science or Social Theory?,“ *Millennium: Journal of International Studies* 28, no. 2 (1999): 371–391.
60. Pro konzistentní a přesnou explikaci Moravcsikova postoje srov. současnou metodologickou „bibli“ každého studenta politické vědy a mezinárodních vztahů v USA: Gary King, Robert Keohane a Sidney Verba, *Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994).
61. Podobný argument prezentoval také Moravcsikův učitel a zakladatel neoliberálního institucionalismu v teorii mezinárodních vztahů Robert Keohane ve své recenzi zatím nejmonumentálnějšího počínu státostředného konstruktivismu – Wendtovy knihy *Social Theory of International Politics*. Srov. Robert Keohane, „Ideas Part-Way Down,“ *Review of International Studies* 26, no. 1 (2000): 125–130.
62. Jeffrey Checkel a Andrew Moravcsik, „Forum Section. A Constructivist Research Program in EU Studies?,“ *European Union Politics* 2, no. 2 (2001): 219–249, 220. Nicméně příkladem toho, že někteří z konstruktivistů, i když se o takovou specifikaci pokusí, mohou skončit v nekonečných metodologických problémech s tragickými následky pro celou teorii, mohou být Thomas Risse a Kathryn Sikkink, „The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction,“ in *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*, eds. Thomas Risse, Stephen Ropp a Kathryn Sikkink (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 1–38.

63. Jeffrey Checkel a Andrew Moravcsik, „Forum Section. A Constructivist Research Program in EU Studies?“..., 234.
64. Vyčerpávající přehled nabízí Martha Finnemore a Kathryn Sikkink, „Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics,“ *Annual Review of Political Science* 4 (2001): 391–416.
65. To však neznamená, že by docházelo k nějaké teoretické „konverzi“! Srov. např. Frank Schimmelfennig, *The Double Puzzle of EU Enlargement. Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Decision to Expand to the East* (ARENA Working Paper No. 1999/15, 1999).

Summary: European Studies and the Theory of International Relations

The paper introduces the reader to the most important theoretical approaches to European integration and critically discusses them in turn. The underlying goal of the text is to alert the reader to the fact that any understanding of the EU invariably relies on theoretical assumptions and thus all disciplinary debates are theory-driven. The first section of the article deals with the early debate between neofunctionalism and intergovernmentalism. The second section turns to one of the most important recent rationalist approaches to the EU – liberal intergovernmentalism. The third section presents a critique of state-centered approaches as developed by the multi-level governance approach. The fourth section turns to new institutionalism and policy-networks analysis. The fifth section discusses the contemporary *sociological turn* in the field of international relations and European studies. The paper concludes with two sections discussing the main current theoretical controversy within European studies – the debate between rationalism and constructivism. The paper also speculates about the future direction of European studies.